

تفاوت‌های جنسیتی و تأهل بر نگرش و پای‌بندی نسبت به نماز و ادراک محدودیت‌های اقامه آن در دانشجویان

راضیه نصیرزاده*، نرجس عرفان‌منش**

چکیده: هدف پژوهش حاضر بررسی تفاوت‌های جنسیتی و تأهل بر نگرش و پای‌بندی نسبت به نماز و ادراک موانع و عوامل بازدارنده فردی و اجتماعی و محیطی آن در دانشجویان بود. بدین منظور ۱۱۰۰ نفر از دانشجویان دانشگاه شیراز با روش نمونه‌گیری طبقه‌ای انتخاب شدند و پرسش‌نامه محقق ساخته ۷۷ سؤالی را تکمیل کردند نتایج نشان داد که دختران بیشتر از پسران گرایش به اقامه نماز به صورت فردی داشتند در حالی که پسران دانشجویان به خواندن نماز به صورت جماعت علاقه بیشتری ابراز نمودند همچنین یافته‌های پژوهش حاضر حاکی از نگرش مثبت‌تر دختران نسبت به نماز بود در حالی که بین نگرش دختران و پسران نسبت به تأثیر داشتن ویژگی‌های امام جماعت در گرایش افراد به نماز خواندن و شرکت در نماز جماعت و نیز بین اشتیاق و علاقه اجتماعی دو جنس نسبت به نماز و آشنایی آنان با احکام و فلسفه نماز تفاوت معناداری وجود نداشت. علاوه بر این دختران در مقایسه با پسران محدودیت‌های اجتماعی، محیطی و فردی بیشتری در مورد نمازخواندن گزارش نمودند. عدم تفاوت دانشجویان مجرد و متأهل از لحاظ نگرش و پای‌بندی نسبت به نماز و ادراک محدودیت‌های اقامه آن، از دیگر نتایج پژوهش حاضر بود.

واژه‌های کلیدی: جنسیت، وضعیت تأهل، نماز، نگرش، موانع، دانشجویان.

مقدمه

دنیای مدرن امروزی را باید رجعتی مجدد به دین و آموزه‌های دینی دانست. رجعتی که پس از سال‌ها حاشیه‌نشینی دین در عرصه‌های مختلف زندگی صورت گرفت. افزایش گرایش‌های مذهبی، ایجاد، بسط و

raznasirzadeh@gmail.com

erfanmanesh_cp@yahoo.com

* دانشجوی دکتری روان‌شناسی بالینی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز

** کارشناس ارشد روان‌شناسی بالینی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز

تاریخ پذیرش: ۱۳۸۹/۰۷/۱۵

تاریخ دریافت: ۱۳۸۸/۱۰/۱۵

گسترش روی آورد معنویت درمانی در حوزه‌ی بالینی و طیف گسترده و متنوع پژوهش‌های به عمل آمده در روان‌شناسی دین، گواه این مدعاست و در این راستا ظهور روان‌شناسی دین به عنوان شاخه‌ای از روان‌شناسی در راستای هدف کلی این علم، یعنی مطالعه رفتار و جایگاه متمایز دین در سازمان روان‌شناختی انسان به وقوع پیوسته است.

بشر در تاریخ شناخته شده خود در هیچ مقطعی فارغ از دغدغه‌های دینی و پرستش نبوده است (معین، ۱۳۸۰) و نماز به عنوان میراث انبیا (کجیاف؛ آخواندمک‌های، ۱۳۸۵)، هسته دین (برون^۱، ۱۹۹۴؛ باتریک^۲، ۱۹۴۲) و مهم‌ترین شکل عملی دین‌داری (ترایر و شوپ^۳، ۱۹۹۱)، یکی از قدیمی‌ترین اعمال شفابخش (کرونکاف و کراتر و لی^۴، ۲۰۰۶)، شیوه مقابله‌ای هیجان‌مدار (کوئینگ و جرج^۵، ۱۹۹۸) و یا مسأله‌مدار (فلکمن و همکاران^۶، ۱۹۸۶؛ یورک و کوهن^۷، ۱۹۹۷) قلمداد می‌گردد و در تأمین و تقویت بهداشت روانی و سلامت جسمانی افراد مانند کاستن از اضطراب و افسردگی و تنیدگی (ولف^۸، ۲۰۰۰؛ احمدی و شیخ‌علی زاده، ۱۳۸۵؛ کجیاف و همکاران؛ نصیری و همکاران، ۱۳۸۵)، تنظیم ضربان قلب (بیماردی و همکاران^۹، ۲۰۰۱) نقش به‌سزایی ایفا می‌کند حضرت علی(ع) نیز در حکمت ۳۹۹ نهج‌البلاغه نماز خواندن را برای ایجاد شادی و نشاط و برطرف نمودن غم و اندوه، مفید دانسته‌اند.

پژوهش‌های متعدد صورت گرفته در فرهنگ‌های مختلف، تأثیر مذهبی بودن را بر سلامت روانی افراد تأیید نموده‌اند. در ایران برخلاف بسیاری از ممالک دیگر دین همواره به عنوان یک عامل تأثیرگذار در زندگی فردی و اجتماعی مطرح بوده و هست. بنابراین مطالعه‌ی نماز به عنوان مهم‌ترین شاخص عملی دین‌داری در دانشگاه به عنوان نهادی فرهنگی و هنجارآفرین در نظامی که تقویت ارزش‌های دینی را در نسل آینده‌اش به عنوان یک اصل مهم می‌داند و نیز بررسی تفاوت‌های جنسیتی و وضعیت تأهل بر نگرش و محدودیت‌های ادراک شده نماز علاوه بر افزودن برگی به دفتر دانش ما،

1. Brown L B
2. Buttrick, G.A.
3. Trijer K K, Shupe A.
4. Krucoff, M W, Crater, S W, Lee, K L.
5. Koeing HG, Goerge LK
6. Folkman, S. and et al.
7. Bjorck JP, Cohen LH.
8. Wolf. DB
9. Bernardi, L and et al.

تفاوت‌های جنسیتی و تأهل بر نگرش و پای‌بندی نسبت به نماز و ادراک محدودیت‌های اقامه آن ۵۱

به نوبه خود می‌تواند موضوعی چالش‌انگیز به‌شمار رود. لذا در پژوهش حاضر که با هدف بررسی تفاوت‌های جنسیتی و تأهل بر نگرش و پای‌بندی نسبت به نماز و ادراک محدودیت‌های اقامه آن در دانشجویان انجام گرفته است، تلاش گردیده است تا پاسخ‌هایی مبتنی بر واقعیت برای پرسش‌هایی هم‌چون سؤالات زیر یافت:

۱- آیا بین دانشجویان دختر و پسر تفاوتی از لحاظ نحوه‌ی نماز خواندن و شرکت در نماز جماعت، نگرش نسبت به نماز و امام جماعت، علاقه و اشتیاق اجتماعی نسبت به نماز و نیز آشنایی افراد نسبت به مسائل و احکام نماز وجود دارد؟

۲- آیا بین دانشجویان دختر و پسر تفاوتی از لحاظ ادراک محدودیت‌ها و موانع فردی، اجتماعی و محیطی اقامه نماز وجود دارد؟

۳- آیا بین دانشجویان متأهل و مجرد تفاوتی از لحاظ نحوه‌ی نماز خواندن و شرکت در نماز جماعت، نگرش نسبت به نماز و امام جماعت، علاقه و اشتیاق اجتماعی نسبت به نماز و نیز آشنایی افراد نسبت به مسائل و احکام نماز وجود دارد؟

۴- آیا بین دانشجویان متأهل و مجرد تفاوتی از لحاظ ادراک محدودیت‌ها و موانع فردی، اجتماعی و محیطی اقامه نماز وجود دارد، فراهم آورد؟

نگرش نسبت به نماز

طالبان (۱۳۷۸) در بررسی نگرش نسبت به نماز نتیجه گرفته است که اقلیت بسیار ناچیزی از دانش‌آموزان نمونه تحقیق وی گرایش منفی نسبت به نماز داشته‌اند در صورتی که اکثریت قابل توجه پاسخ‌گویان واجد گرایش مثبت نسبت به نماز بوده‌اند. هم‌چنین ابراهیم‌زاده (۱۳۸۰) در پژوهش خود نشان داد که نگرش دانشجویان در سنین مختلف نسبت به نماز مثبت است. خوشنودمقدم و جعفری (۱۳۸۰) نگرش دانشجویان به «اصل نماز» را مثبت و بیش از حد متوسط ارزیابی کرده‌اند. نتایج پژوهش مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران (۱۳۸۰) نیز که با هدف سنجش گرایش به نماز در بین دانشجویان صورت گرفته نشان می‌دهد که گرایش دانشجویان نسبت به نماز هم به لحاظ اعتقادی و هم به لحاظ رفتاری بالا می‌باشد. علاوه بر این دانشجویان هم در زندگی فردی و هم در زندگی اجتماعی خود گرایش بالایی به نماز خواندن دارند. پژوهش اسماعیل‌زاده (۱۳۸۰) که به بررسی دیدگاه دانشجویان در مورد نماز جماعت و مسجد دانشگاه می‌پردازد، به دید مثبت دانشجویان نسبت به مسجد

اشاره دارد. عسکری (۱۳۷۹) نیز در پژوهشی که با هدف بررسی نگرش و راه‌های جذب دانش‌آموزان نسبت به طرح اقامه نماز صورت گرفته است نتیجه گرفته است که به طور کلی نگرش دانش‌آموزان نسبت به طرح اقامه نماز در مدارس مثبت است. عسکری (۱۳۷۹) هم می‌نویسد:

«زنان با این مطلب که شرکت‌کنندگان در نماز جماعت ایمان و اعتقاد بیشتری نسبت به دیگران دارند بیش از مردان مخالفند. علاوه بر این هر چه میزان تحصیلات افراد افزایش می‌یابد اعتقاد به این‌که تدابیر و تبلیغات کنونی برای ترغیب و تشویق افراد برای شرکت در نماز جماعت، نیاز به دگرگونی و تحول دارد، بیشتر می‌شود. هم‌چنین مجردها خواندن نماز به تنهایی را بیش از افراد متأهل ترجیح می‌دهند و بیش‌تر از آن‌ها معتقدند که باید هر چند از گاهی برای حفظ ظاهر در نماز جماعت شرکت کرد. هم‌چنین مجردها نسبت به این عقیده که شرکت در نماز جماعت نشان‌دهنده ایمان و اعتقاد افراد است بیش از متأهلین مخالفند...» (ص ۱۰۲).

گیلک و ظروفی (۱۳۷۰) در خصوص عوامل مؤثر بر گرایش نسبت به نماز به وجود رابطه‌ی معنادار بین جنسیت (به نفع دختران)، میزان تحصیلات (به نفع تحصیلات بالاتر) و کنترل والدین و گرایش افراد به نماز اشاره دارد. اما ابراهیم‌زاده (۱۳۸۰) به عدم وجود رابطه‌ی معنادار بین وضعیت تأهل، تقید والدین دانشجویان نسبت به نماز، تحصیلات عالی والدین، سن و ترم تحصیلی با گرایش نسبت به نماز اشاره می‌کند. نفیسی و دیانت (۱۳۸۰) هم به تأثیر نحوه‌ی برخورد امام جماعت و محیط فیزیکی نمازخانه در گرایش نسبت به نماز اشاره دارند. اسماعیل‌زاده (۱۳۸۰) به تأثیر جنسیت (به نفع زنان) و افزایش سطح سواد والدین در نگرش مثبت دانشجویان نسبت به نماز تأکید می‌کند. عسکری (۱۳۷۹) بر عواملی نظیر میزان اهمیتی که والدین برای نماز قائل هستند، نمازخوان بودن پدر، مادر و دوستان دانش‌آموزان، شرکت والدین و دوستان در نماز جمعه، شرکت در نماز جماعت محله، میزان تحصیلات و شغل والدین در گرایش دانش‌آموزان نسبت به نماز تأکید کرد اما وی در مقایسه میزان گرایش دختران و پسران دانش‌آموز تفاوت معناداری را گزارش نمی‌کند در صورتی که برجلی (۱۳۷۹) معتقد است ارزش‌های مذهبی، در بین گروه نمونه دختران نسبت به گروه نمونه پسران از اعتبار و اهمیت بیش‌تری برخوردار است. یافته‌های پژوهش طالبان (۱۳۷۸) هم نشان می‌دهد که چهار عامل جنسیت (به نفع پسران) نوع مدرسه (به نفع مدرسه دولتی) سواد مادر (به نفع زیر دیپلم) و سواد پدر (به نفع زیر دیپلم) بر گرایش دانش‌آموزان نسبت به نماز مؤثر است. هم‌چنین وی نتیجه می‌گیرد که گرایش دانش‌آموزان

تفاوت‌های جنسیتی و تأهل برنگرش و پای‌بندی نسبت به نماز و ادراک محدودیت‌های اقامه آن ۵۳

نسبت به نماز ارتباط کمی به عوامل درون مدرسه‌ای داشته و عوامل اصلی مرتبط با آن را باید در جاهای دیگر جستجو نمود. اهل نماز دانستن دبیر یا دبیران مورد علاقه به عنوان الگوی نماز، پذیرفتن مربی تربیتی مدرسه به عنوان الگوی مذهبی، پذیرفتن دبیر دینی مدرسه به عنوان الگوی مذهبی، اعتقاد به تقید اعضای انجمن اسلامی مدرسه نسبت به انجام فرایض دینی چهار متغیری هستند که به ترتیب اهمیت بیش‌ترین مشارکت معنادار را در گرایش نسبت به نماز داشته‌اند. پژوهش نفیسی و دیانت (۱۳۸۰) نیز نشان داد که کارمندان، اعضای هیئت علمی و دانشجویان خواندن نماز اول وقت را ترجیح می‌دهند. اما نویسندگان این پژوهش معتقدند که این مسئله نه از سر معرفت و عشق که به جهت آسودگی خیال از دغدغه‌ی نماز در مابقی ساعات شب و روز می‌باشد.

اسماعیل زاده (۱۳۸۰) در پژوهش خود نتیجه می‌گیرد که:

«اندکی کمتر از ۲۰ درصد آزمودنی‌ها همیشه به مسجد می‌رفتند، نزدیک به ۵۰ درصد از پاسخ‌گویان خیلی کم و تنها هر وقت فرصت داشتند به مسجد می‌رفتند و ۱۰ درصد از پاسخ‌گویان هیچ‌گاه به مسجد نمی‌رفتند. ضمن آن که مردان بیش از زنان در نماز جماعت شرکت داشتند. بیش از ۱/۴ پاسخ‌گویان در ماه‌های رمضان و محرم و صفر به مسجد می‌روند و حدود ۲۵ درصد هم در تمام ایام سال تحصیلی در مسجد حضور دارند. ۶۰ درصد آزمودنی‌هایی که به مسجد نمی‌رفتند به خاطر عدم امکان حضور در مسجد - بیشتر متأهلین پاسخی از این دست داشتند و ۴۰ درصد به خاطر عدم تمایل - که مجردها بیشتر پاسخ‌هایی از این دست داشتند - بود...» (ص ۸۲-۸۰).

نگرش افراد نسبت به مذهب در کشورهای غربی نیز مورد بررسی قرار گرفته است. گالوپ و لیندسی^{۱۰} (۱۹۹۹) در پژوهش خود گزارش کردند که ۹۷ درصد ساکنان ایالات متحده به خداوند اعتقاد دارند و حدود ۹۰ درصد نماز می‌خوانند. ۷۶ درصد نیز نماز را در زندگی روزانه خود بسیار مهم گزارش کردند (مک‌کالو و لارسون^{۱۱}، ۹۹۹؛ پولوما^{۱۲} و گالوپ، ۱۹۹۱؛ هود، هانزبرگر و گورسوج، ۲۰۰۳). کوینگ و همکاران^{۱۳} (۱۹۹۸) در بررسی نگرش‌ها و عقاید مذهبی سالخوردگانی که به خاطر مشکلات جسمانی در بیمارستان بستری شده بودند اشاره می‌کنند که بیش از نیمی از آزمودنی‌ها گزارش کردند

10. Gallup & Lindsay

11. McCullough & Larson

12. Poloma

13. Koeing

که حداقل یک روز در هفته در مراسم‌های مذهبی حضور پیدا می‌کنند و یا به صورت روزانه یا بالاتر نماز می‌خوانند و یا کتاب مقدس را مطالعه می‌کردند. هم‌چنین نتایج این پژوهش حاکی از آن است که بیش از نیمی از آزمودنی‌ها گرایش‌های قلبی مذهبی داشتند و تقریباً نیمی از آن‌ها گفتند که ایمان و اعتقادات مذهبی مهم‌ترین عامل سازگاری آن‌هاست و به آن‌ها برای سازش و مقابله با مشکلات کمک می‌کند هم‌چنین علاقه مذهبی با بیماری‌های جسمانی و نشانه‌های افسردگی کمتری همراه بود..

نماز : موانع و محدودیت‌ها

خشنود مقدم و جعفری (۱۳۸۰) در خصوص عوامل بازدارنده گرایش نسبت به نماز مهم‌ترین مسائل در عدم گرایش به نماز را عادت نداشتن به نماز از دوران نوجوانی، ندانستن فلسفه نماز، ترجیح دادن تفریح، ورزش و برنامه‌های تلویزیونی، حل نشدن مسائل اعتقادی مانند توحید، معاد و نظیر آن، رفتار نامعقول بعضی گروه‌ها و تشکله‌ها، تضاد فرهنگی موجود در دانشگاه با توجه به غیربومی بودن دانشجویان، عدم برنامه‌ریزی صحیح در ارتباط با نماز، ناآشنایی به نیازهای خود، اوضاع سیاسی کشور، اوضاع مدیریتی دانشگاه و عدم مقبولیت امام جماعت در بین دانشگاه عنوان نموده‌اند. نفیسی و دیانت (۱۳۸۰) آشنا نبودن به آثار و برکات نماز، مسائل سیاسی و اجتماعی را علت نامطلوب بودن اقامه نماز و عدم گرایش افراد به نماز در جامعه عنوان می‌کنند. اسماعیل‌زاده (۱۳۸۰) در پژوهش خود عدم انجام فعالیت‌های فرهنگی، بی‌اعتنایی به دانشجوی، کوچک بودن مسجد و واقع شدن در مکان نامناسب، جذاب نبودن برنامه‌های مذهبی - فرهنگی، طولانی شدن نماز، سطح سواد پایین امام جماعت و کاسته شدن از معنویت مسجد را به عنوان عوامل بازدارنده دانشجویان برای شرکت در نماز جماعت مسجد دانشگاه معرفی می‌کند. سایر یافته‌های این پژوهش نیز نشان می‌دهد که افزایش سطح سواد و تحصیلات دانشجویان باعث کاهش نگرش مثبت نسبت به مسجد می‌شود. هم‌چنین نتایج پژوهش عسکری (۱۳۷۹) به وجود ۶ عامل بازدارنده نماز اشاره دارد: سیاسی‌بازی و آمیخته شدن نمازهای جماعت به گروه‌بندی‌ها و جناح‌بندی‌های سیاسی، عامل بازدارنده روانی - فردی (عدم شرکت در نماز جماعت جنبه بی‌اعتقادی ندارد بلکه می‌توان گفت که عوامل تسهیل‌کننده و ترغیب‌کننده‌ای که این حرکت را در آنان ایجاد کند وجود ندارد)، ساختار اجرایی نماز جماعت (شرایط، ویژگی‌های مکانی، زمانی و امکانات)، نشناختن شأن و جایگاه نماز جماعت، عدم رعایت شرایط و نکات بهداشتی و نظافت چه در مورد امور جسمی و چه در مورد مسائل روانی و ویژگی‌ها و مشخصات امام جماعت هم در مورد

تفاوت‌های جنسیتی و تأهل برنگرش و پای‌بندی نسبت به نماز و ادراک محدودیت‌های اقامه آن ۵۵

امامت نماز و هم نحوه‌ی آموزش و تبلیغات مربوط به آن. دیناروند (۱۳۸۲) در پژوهش خود ضمن اشاره به نقش تربیتی نماز در مدرسه و نقش مؤثر آن در جلوگیری از کج‌روی‌های رفتاری در اجتماع به عدم تقویت مثبت برای نمازخواندن دانش‌آموزان در مدارس، طولانی‌شدن نماز جماعت، عدم شرکت مسئولین مدرسه در نماز جماعت، نبود امکانات مناسب، اجبار مسئولین مدرسه برای شرکت دانش‌آموز در نماز جماعت را به عنوان عوامل بازدارنده‌ی درون مدرسه و عدم هماهنگی خانه و مدرسه، وجود وسائل سرگرم‌کننده مانند فیلم‌های مبتذل و بازی‌های رایانه‌ای در کوچه و خیابان را به عنوان عوامل بازدارنده‌ی اجتماعی اشاره می‌کند. شهریوی (۱۳۸۲) عدم تبیین اهمیت نماز و اسرار آن، کم‌توجهی مسئولین دانشگاه و اساتید و تشکل‌های مختلف نسبت به نماز و نماز جماعت، شکل اقامه نماز (امام جماعت، قرائت امام، طولانی‌شدن نماز)، عدم هماهنگی قسمت‌های مختلف دانشگاه (سلف سرویس، آموزش، امور اداری) با زمان اقامه نماز، تبلیغات ناکافی درباره‌ی نماز، سیاسی و جناحی‌شدن فضای نماز را به ترتیب به عنوان موانع ترویج فرهنگ نماز معرفی می‌کند.

مبانی نظری

همان‌گونه که در مطالعات مذکور گزارش شده است تفاوت میان دختران و پسران در متغیرهای مبتنی بر مذهب، موضوع پژوهش‌های بی‌شماری بوده است. پژوهش‌هایی که در برخی موارد به تولید یافته‌های متناقض انجامیده‌اند در حالی که فنی اصل و همکاران (۱۳۸۷) میانگین رفتار مذهبی و ایمان در دانشجویان دختر را بیشتر از دانشجویان پسر، گزارش می‌کنند. نتایج مشابهی نیز در پژوهش زکوی و همکاران (۱۳۸۷) دیده می‌شود. حسین‌چاری و نصیرزاده (۱۳۸۳) اشاره می‌کنند که دختران با انگیزه‌ی رسیدن به آرامش روانی و ترس از عذاب الهی بیش از پسران نماز می‌خواندند در حالی که پسران بیشتر به خاطر ادای تکلیف شرعی و عادت نماز می‌خواندند و نیز دختران در مقایسه با پسران خداوند را نیک‌خواه‌تر، لایتنه‌ای‌تر و تشبیه‌گرت‌تر تصور می‌کردند. اما بین دختران و پسران از لحاظ ادراک خداوند نامربوط، خداوند دست‌نیافتنی و خداوند ارزش‌مند تفاوت‌ها معنادار نبود (نصیرزاده؛ طباطبایی، ۱۳۸۸). دختران در استفاده و کاربرد سمبل‌ها بیش‌تر از پسران خداوند را به عنوان مرد تلقی می‌کنند (لد و همکاران، ۱۹۹۸)، دهقانی (۱۳۸۵) به عدم تفاوت دختران و پسران در نگرش دینی اشاره می‌کند. این

تفاوت‌ها را شاید بتوان با استفاده از متون پژوهشی توضیح داد تفاوت‌های جنسیتی در باورهای مذهبی، می‌تواند از چندین دیدگاه مورد بررسی قرار بگیرد. از جمله آن‌که، زنان در مقایسه با مردان گرایش بیشتری به وابستگی دارند (گیلیگان^{۱۴}، ۱۹۸۲). بیشتر به فکر دیگران هستند (بلوک، ۱۹۷۳). مذهبی‌ترند (ازراک، ۱۹۸۹) و ذاتاً به مذهب گرایش بیشتری دارند. چنین ویژگی‌هایی ممکن است زنان جوان را برانگیزد که به عقاید و رسوم رایج گروه‌های مذهبی نزدیک‌تر شوند و خود را به آن منتسب نمایند و ویژگی‌هایی مانند مرد بودن خداوند را باور نمایند (دوناهی و بنسون، ۱۹۹۵). ولی مردان در زندگی خود وابستگی کمتری به مذهب احساس می‌کنند، بنابراین کمتر احتمال دارد که نگرش‌های مذهبی سنتی گروه‌های مذهبی را تصدیق کنند. دلیل دیگر ممکن است این مسأله باشد که زنان به تحت تسلط مردی قدرتمند قرار داشتن بیش از قدرتمند بودن علاقه‌مندند (اسپیلکا، ۱۹۷۲). بنابراین، مردان جوان ممکن است ظرفیت ساختارهای قدرت ادراک شده خود را افزایش دهند و در نتیجه خدایی را تصور کنند که نه مرد است نه زن (لد و همکاران، ۱۹۹۸). هم‌چنین تأثیر و نفوذ اجتماعی به ویژه نفوذ والدین در فرآیند اجتماعی کردن مذهب می‌تواند به تبیین برخی تفاوت‌های جنسیتی در مذهبی بودن نوجوانان و بزرگسالان کمک کند مثلاً زنان مذهبی‌تر از مردان هستند (ازراک، ۱۹۸۹؛ فرانسیس و ویلکاکس^{۱۵}، ۱۹۹۸؛ دانلسون^{۱۶}، ۱۹۹۹) زنان، بیشتر در مراسم‌های عبادی حضور دارند، بیشتر نماز می‌خوانند و توافق بیشتری با باورهای سنتی مذهبی و علاقه بیشتری به مذهب ابراز می‌دارند و اهمیت زیادی برای مذهب در زندگی خود قائلند.

باتسون^{۱۷} و همکاران (۱۹۹۳) فرض نموده‌اند که احتمالاً چنین تفاوت‌های جنسیتی باید مربوط به فرآیندهای نفوذ اجتماعی در آموزش‌های نقش جنسی باشد. هم از طریق تفاوت‌هایی که می‌تواند افراد را مستعد مذهبی‌تر بودن نماید مانند این‌که زنان برای مطیع بودن، تربیت‌کننده بودن آموزش می‌بینند و تربیت می‌شوند، این صفات با مذهبی بودن ارتباط بیشتری دارند و هم به دلیل انتظار مستقیمی که در خصوص بیشتر مذهبی بودن زنان وجود دارد.

14. Gilligan

15. Francis, Wilcox

16. Donelson

17. Batson

تفاوت‌های جنسیتی و تأهل برنگرش و پای‌بندی نسبت به نماز و ادراک محدودیت‌های اقامه آن ۵۷

به علاوه ویت و لهر (۲۰۰۳) گزارش کرده‌اند که متأهلین در مقایسه با مجردها از سلامت روان بیشتری برخوردار هستند و همچنین کسانی که در فعالیت‌های مذهبی شرکت می‌کنند نسبت به کسانی که فعالیت مذهبی ندارند از سلامت روانی بیشتری برخوردارند. این یافته‌ها ممکن است نشان‌دهنده آن باشد که مذهب و ازدواج، بر روی بعضی از مسائل مشابه زندگی تأثیر دارند. به نظر می‌رسد مذاهب مختلف به شکل متفاوتی بر سازگاری زناشویی اثر می‌گذارند. موشر و هندرشات (۱۹۸۴) گزارش کردند که رضایت‌مندی زناشویی در زنان سفیدپوست و سیاه‌پوستی که پیوندجویی مذهبی کمی دارند کمتر است و نتیجه گرفتند که پیوندجویی مذهبی عاملی مهم برای درک تفاوت‌های رضایت‌مندی در آمریکا است. دادلی و کوشینسکی (۱۹۹۰) نیز دریافتند که مذهب روی روابط زناشویی تأثیر معناداری دارد. در واقع در مطالعه‌ی وی، قوی‌ترین پیش‌بینی‌کننده رضایت‌مندی زناشویی، موضع مذهبی خانواده و توافق با همسر در مسائل مذهبی و شرکت همسران در فعالیت‌های مذهبی (حضور در کلیسا) بود.

روش تحقیق

پژوهش حاضر از یک‌سو جز طرح‌های پیمایشی^{۱۸} محسوب می‌شود چون در تلاش برای بررسی دیدگاه دانش‌جویان در خصوص نگرش و پای‌بندی نسبت به نماز و محدودیت‌های ادراک‌شده نسبت به نماز است و از سوی دیگر چون قصد مقایسه دختران و پسران و نیز مجردها و متأهلین، در نگرش و پای‌بندی نسبت به نماز و ادراک محدودیت‌های اقامه آن را دارد، جز طرح‌های علی‌مقایسه‌ای نیز محسوب می‌شود، جامعه‌ی آماری در این پژوهش کلیه‌ی دانش‌جویان دانشگاه شیراز بودند که از این جامعه نمونه‌ای مشتمل بر ۱۱۰۰ نفر از دانشجویان (۴۴۸ نفر مذکر و ۵۸۶ نفر مؤنث و ۶۶ نفر جنسیت خود را گزارش نکرده بودند) که با استفاده از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای انتخاب شده بودند و در محدوده سنی ۱۷-۴۲ سال قرار داشتند، در پژوهش حاضر مورد بررسی قرار گرفتند. از نظر مقطع تحصیلی، ۵۱ نفر کاردانی، ۸۴۰ نفر کارشناسی، ۴۳ نفر کارشناسی‌ارشد، ۲۱ نفر دکترا، بودند و ۱۴۵ نفر نیز مقطع تحصیلی خود را گزارش نکرده بودند.

ابزار پژوهش: پرسش‌نامه‌ای محقق ساخته مشتمل بر ۷۷ سؤال برای جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز در پژوهش حاضر مورد استفاده قرار گرفت. به منظور بررسی روایی پرسش‌نامه، شیوه‌ی آماری تحلیل عاملی

¹⁸. Survey Study

از نوع تأییدی و به روش مؤلفه‌های اصلی^{۱۹} مورد استفاده قرار گرفت. مقدار عددی شاخص KMO^{۲۰} برابر با ۰/۹۰ و نیز مقدار عددی شاخص χ^2 در آزمون کرویت بارتلت^{۲۱} برابر با ۱۲۹۷۹/۸۳ بود که در سطح ۰/۰۰۱ معنی‌دار بود و حکایت از کفایت نمونه و متغیرهای انتخاب شده برای انجام تحلیل عاملی داشت. بر اساس تحلیل عاملی انجام شده توأم با چرخش واریماکس^{۲۲} بر روی گویه‌های پرسش‌نامه و با ملاک قراردادن مقادیر ویژه^{۲۳} و شیب نمودار اسکری^{۲۴} هفت مقیاس فرعی استخراج شد عبارتند از: نگرش نسبت به نماز، ویژگی‌های به امام جماعت، نگرش نسبت به اشتیاق و علاقه‌ی اجتماعی نسبت به نماز، آشنایی با احکام و مسائل نماز، محدودیت‌های ادراک شده اجتماعی در مورد نماز، محدودیت‌های اجتماعی و محیطی در دانشگاه در مورد نماز و محدودیت‌های فردی. پایایی پرسش‌نامه با استفاده از روش آلفای کرونباخ مورد بررسی قرار گرفت که مقدار آلفا برای کل پرسش‌نامه برابر با ۰/۹۱ بود و در مورد مقیاس‌های فرعی از ۰/۴۳ تا ۰/۸۳ در نوسان بود. به منظور رعایت مسائل اخلاقی و فراهم آوردن فضای امن برای آزمودنی‌ها چنانچه آزمودنی مایل به تکمیل پرسش‌نامه نبود می‌توانست آزادانه از شرکت در پژوهش امتناع ورزد علاوه بر این به آزمودنی‌ها مواردی مانند «پاسخ‌های شما به صورت گروهی برای استفاده در یک تحقیق مورد استفاده قرار خواهند گرفت، نیازی به ذکر نام نیست و هیچ پاسخ درستی وجود ندارد. نظر شما هر چه باشد برای ما محترم است.» توضیح داده شد برای بررسی داده‌ها از آزمون^{۲۵} استودنت برای گروه‌های مستقل و آزمون تعقیبی توکی و مجذور کای (χ^2) استفاده گردید.

یافته‌ها

یافته‌های توصیفی

- ۳۹/۳ درصد پسران بیشترین میزان رغبت خود نسبت به نماز را مربوط به دوران کودکی، ۳۳/۴ درصد مربوط به دوره‌ی نوجوانی و ۲۷/۳ درصد مربوط به دوره‌ی بزرگسالی خود دانسته بودند. این درصدها در دختران به ترتیب برابر ۳۲/۸، ۳۵/۳ و ۳۲ درصد بود.

19. Confirmatory Principal Components Factor Analysis
20. Kaiser- Meyer- Olkin Measure of Sampling Adequacy
21. Bartlett's Test of Sphericity
22. Varimax Rotation
23. Eigen Values
24. Scree Plot

تفاوت‌های جنسیتی و تأهل برنگرش و پای‌بندی نسبت به نماز و ادراک محدودیت‌های اقامه آن ۵۹

• ۶۶/۳ درصد پسران والدین و اقوام، ۳/۷ درصد آنان معلمان و اساتید، ۳۰ درصد دوستان را عامل ترغیب خود به نماز گزارش نمودند که این ارقام در مورد دختران به ترتیب برابر با ۶۶/۴ درصد، ۴/۸ درصد و ۲۸/۸ درصد بود.

• ۱۲/۹ درصد پسران نماز نمی‌خواندند، ۱۹/۳ درصد گه‌گاه و ۶۷/۸ درصد همیشه نماز می‌خواندند در حالی که این ارقام در مورد دختران به ترتیب ۱۴/۱، ۶/۸ درصد و ۷۹/۱ درصد بود.

• ۱۱/۶ درصد پسران هر روز، و ۶۱/۵ درصد آنان گه‌گاه در نماز جماعت شرکت می‌کردند در حالی که ۲۶/۹ درصد آن‌ها هرگز در نماز جماعت شرکت نکرده بودند. این درصدها در دختران به ترتیب برابر ۶/۷ درصد، ۶۷/۹ درصد، ۲۵/۴ درصد، بود.

• ۱/۳ درصد پسران نماز صبح، ۱۶/۳ درصد نماز ظهر و عصر، ۳۶/۱ درصد نماز مغرب و عشا، ۵/۳ درصد همه نمازهای خود را به جماعت می‌خواندند. ضمن این که ۴۱ درصد هیچ یک از نمازهای خود را به جماعت نمی‌خواندند. این ارقام در مورد دختران به ترتیب ۰/۷ درصد، ۲۸/۷ درصد، ۲۵/۵، ۰/۶، ۴۴/۵ درصد بود.

• ۴۰/۲ درصد دانشجویان متأهل بیشترین میزان رغبت خود نسبت به نماز را مربوط به دوران کودکی، ۳۶/۱ درصد مربوط به دوره‌ی نوجوانی و ۲۳/۷ درصد مربوط به دوره‌ی بزرگسالی خود دانسته بودند. این درصدها در دانشجویان مجرد به ترتیب برابر ۳۴/۸، ۳۵/۵ و ۲۹/۷ درصد بود.

• ۵۷/۱ درصد دانشجویان متأهل والدین و اقوام، ۴/۱ درصد آنان معلمان و اساتید، ۳۸/۸ درصد دوستان را عامل ترغیب خود به نماز گزارش نمودند که این ارقام در مورد دانشجویان مجرد به ترتیب برابر با ۶۷/۲ درصد، ۴/۶ درصد و ۲۸/۱ درصد بود.

• ۱۱/۵ درصد دانشجویان متأهل نماز نمی‌خواندند، ۲۰/۵ درصد گه‌گاه و ۶۸ درصد همیشه نماز می‌خواندند در حالی که این ارقام در مورد دانشجویان مجرد به ترتیب ۹/۳، ۱۵/۲ درصد و ۷۵/۵ درصد بود.

• ۱۰/۷ درصد دانشجویان متأهل هر روز و ۶۶/۱ درصد آنان گه‌گاه در نماز جماعت شرکت می‌کردند در حالی که ۲۳/۱ درصد آن‌ها هرگز در نماز جماعت شرکت نکرده بودند. این درصدها در دانشجویان مجرد به ترتیب برابر ۸/۹ درصد، ۶۵/۱ درصد، ۲۵/۹ درصد، بود.

- ۳/۶ درصد دانشجویان متأهل نماز صبح، ۲۳/۲ درصد نماز ظهر و عصر، ۲۵/۹ درصد نماز مغرب و عشاء، ۴/۵ درصد همه نمازهای خود را به جماعت می‌خواندند. ضمن این‌که ۴۲/۹ درصد هیچ یک از نمازهای خود را به جماعت نمی‌خواندند. این ارقام در مورد دانشجویان مجرد به ترتیب ۰/۷ درصد، ۲۴/۲ درصد، ۳۰/۱ درصد، ۲/۴۶ درصد و ۴۲/۷ درصد بود.

یافته‌های استنباطی

به منظور بررسی تفاوت دختران و پسران و نیز دانشجویان متأهل و مجرد، در نگرش نسبت به نماز و ادراک محدودیت‌های اقامه آن از آزمون T مستقل استفاده گردید که نتایج آن در جدول ۱ و ۲ گزارش گردیده است.

جدول (۱): تفاوت دختران و پسران در نگرش نسبت به نماز و ادراک محدودیت‌های اقامه آن

معنی‌داری	T مستقل	انحراف استاندارد	میانگین	جنسیت	
<۰/۰۰۰۱	۴/۱۵	۴/۹	۳۱/۳۴	مذکر	نگرش نسبت به نماز
		۴/۱	۳۲/۵۹	مؤنث	
NS	-۰/۰۲۴	۴/۹	۲۳/۶۸	مذکر	نگرش نسبت به امام جماعت
		۴/۸	۲۳/۶۷	مؤنث	
NS	۰/۱۰	۵/۱	۱۹/۳۲	مذکر	اشتیاق و علاقه نسبت به نماز
		۴/۶	۱۹/۳۶	مؤنث	
NS	۰/۳۴	۴/۱	۱۹/۱۶	مذکر	آشنایی با احکام و مسائل نماز
		۴/۱	۱۹/۱	مؤنث	
<۰/۰۰۰۱	۴/۱۳	۴/۸	۲۵/۹	مذکر	محدودیت‌های ادراک‌شده اجتماعی
		۴/۲	۲۷/۱	مؤنث	
<۰/۰۰۰۱	۴/۷۵	۳/۱	۹/۷	مذکر	محدودیت‌های محیطی در دانشگاه
		۳/۰	۱۰/۷	مؤنث	
<۰/۰۰۰۱	۴/۶	۲/۸	۱۳/۵۹	مذکر	محدودیت‌های فردی
		۲/۵	۱۴/۴۱	مؤنث	

همان‌گونه که در جدول ۱ گزارش گردیده است تفاوت بین دختران و پسران از لحاظ مؤلفه‌های نگرش نسبت به نماز ($p < ۰/۰۰۰۱$ و $T = ۴/۱۵$) و ادراک محدودیت‌های اجتماعی ($p < ۰/۰۰۰۱$ و $T = ۴/۱۳$),

تفاوت‌های جنسیتی و تأهل برنگرش و پای‌بندی نسبت به نماز و ادراک محدودیت‌های اقامه آن ۶۱

محیطی ($p < 0/0001$ و $T=4/75$)، و فردی ($p < 0/0001$ و $T=4/6$)، معنادار بود. دختران نگرش

مثبت‌تری نسبت به نمازخواندن داشتند و محدودیت‌های بیشتری در مورد نمازخواندن گزارش نمودند.

به منظور بررسی تفاوت بین دختران و پسران و نیز تفاوت بین دانشجویان مجرد و متأهل از لحاظ

معنی‌داری	T مستقل	انحراف استاندارد	میانگین	وضعیت تأهل	
NS	0/39	4/7	31/9	متأهل	نگرش نسبت به نماز
		4/5	32/09	مجرد	
NS	0/49	5/02	23/5	متأهل	نگرش نسبت به امام جماعت
		4/8	23/7	مجرد	
NS	1/2	5/9	20/0	متأهل	اشتیاق و علاقه نسبت به نماز
		4/6	19/29	مجرد	
NS	0/67	4/4	19/38	متأهل	آشنایی با احکام و مسائل نماز
		4/1	19/1	مجرد	
NS	1/0	4/8	27/08	متأهل	محدودیت‌های ادراک‌شده اجتماعی
		4/5	26/6	مجرد	
NS	0/59	3/3	10/47	متأهل	محدودیت‌های محیطی در دانشگاه
		3/1	10/28	مجرد	
NS	0/63	2/9	13/9	متأهل	محدودیت‌های فردی
		2/7	14/1	مجرد	

میزان پای‌بندی و عمل به نمازخواندن از آزمون مجذور کای استفاده گردید که نتایج آن به صورت زیر بود.

۱. تفاوت بین دختران و پسران از لحاظ میزان نماز خواندن معنادار بود ($p < 0/0001$) و

$\chi^2=18/26$). دختران بیشتر از پسران، همیشه نمازخواندن را گزارش کرده بودند در حالی که پسران بیشتر از دختران میزان نماز خواندن خود را به صورت گه‌گاه و هرگز، گزارش کرده بودند.

۲. تفاوت بین دختران و پسران از لحاظ شرکت در نماز جماعت معنادار بود ($p < 0/01$) و

$\chi^2=8/42$). پسران به صورت هر روزه بیشتر از دختران در نمازهای جماعت شرکت می‌کردند در حالی که شرکت دختران در نمازهای جماعت به صورت گه‌گاه و هرگز بالاتر از پسران بود.

۳. تفاوت بین دختران و پسران از لحاظ نمازی که آن را به صورت جماعت می‌خواندند، معنادار

بود ($p < 0/0001$ و $\chi^2=45/8$). پسران نمازهای مغرب و عشاء، صبح و نیز خواندن کلیه نمازها به

جماعت را بیش از دختران گزارش می‌کردند. در صورتی که دختران نمازهای ظهر و عصر خود را بیش

از پسران گزارش کردند ضمن این‌که دختران بیش از پسران گزارش کردند که هرگز در نمازهای جماعت شرکت نکرده‌اند.

۴. اما تفاوت بین دختران و پسران از لحاظ افراد ترغیب‌کننده‌ی آنان نسبت به نماز (N.S) و $\chi^2=0/64$ و سن رغبت آنان نسبت به نماز خواندن (N.S) و $\chi^2=4/14$ معنادار نبود.

۵. بین دانشجویان مجرد و دانشجویان متأهل از لحاظ میزان نماز خواندن (N.S) و $\chi^2=3/23$ شرکت در نماز جماعت (N.S) و $\chi^2=0/71$ ، افراد ترغیب‌کننده آنان نسبت به نماز (N.S) و $\chi^2=4/6$ ، سن رغبت نسبت به نماز خواندن (N.S) و $\chi^2=1/7$ تفاوت معنادار وجود نداشت اما تفاوت بین دانشجویان مجرد و دانشجویان متأهل از لحاظ نمازی که آن را به صورت جماعت می‌خوانند، معنادار بود ($p < 0/034$ و $\chi^2=10/38$). دانشجویان مجرد خواندن نمازهای مغرب و عشاء، ظهر و عصر را به جماعت بیش از دانشجویان مجرد گزارش کردند، در صورتی‌که دانشجویان متأهل خواندن نماز صبح و کلیه‌ی نمازهای جماعت را بیش از دانشجویان مجرد گزارش نمودند.

نتیجه‌گیری

هدف پژوهش حاضر بررسی تفاوت‌های جنسیتی و وضعیت تأهل بر نگرش و پای‌بندی نسبت به نماز و ادراک محدودیت‌های اقامه آن در دانشجویان بود، همان‌گونه که در یافته‌ها گزارش گردید دختران بیشتر از پسران، همیشه نمازخواندن را گزارش کرده بودند در حالی‌که پسران بیشتر از دختران میزان نماز خواندن خود را به صورت گه‌گاه و هرگز، گزارش کرده بودند. از سوی دیگر پسران به صورت هر روزه بیشتر از دختران در نمازهای جماعت شرکت می‌کردند در حالی‌که شرکت دختران در نمازهای جماعت به صورت گه‌گاه و هرگز بالاتر از پسران بود. این یافته ضمن آن‌که ممکن است بیان‌گر گرایش بیشتر دختران دانشجویان نسبت به اقامه نماز به صورت فردی و گرایش بیشتر پسران دانشجویان نسبت به اقامه نماز به صورت جماعت باشد ممکن است به محدودیت‌های اقامه نماز جماعت برای دختران در مقایسه با پسران، نیز اشاره کند. در حالی‌که انتظار می‌رفت گرایش دختران به جمع بیشتر باشد ضمن آن‌که نتایج این پژوهش می‌تواند با نتایج پژوهش برجعلی (۱۳۷۹)، گیلک (۱۳۷۰) و اسماعیل‌زاده (۱۳۸۰)، ازراک (۱۹۸۹)؛ فرانسیس و ویلکاکس (۱۹۹۸)؛ دانلسون (۱۹۹۹) هم‌سو باشد.

تفاوت‌های جنسیتی و تأهل برنگرش و پای‌بندی نسبت به نماز و ادراک محدودیت‌های اقامه آن ۶۳

همچنین یافته‌های پژوهش حاضر حاکی از نگرش مثبت‌تر دختران نسبت به نماز و تأثیر داشتن آن در زندگی آنان و نیز نقش نماز به عنوان عامل کسب آرامش، ارتقای بهداشت روان و مواردی از این دست بود نتایج این پژوهش با نتایج پژوهش برجلی (۱۳۷۹)، گیلک (۱۳۷۰)، زکوی و همکاران (۱۳۸۷)، اسماعیل‌زاده (۱۳۸۰)، ازراک (۱۹۸۹)؛ فرانسیس و ویلکاکس (۱۹۹۸)؛ دانلسون (۱۹۹۹) هم‌سو است. البته توجه به این یافته‌ها به نوبه خود قابل تأمل است که نگرش دختران و پسران نسبت به تأثیر داشتن ویژگی‌های امام جماعت در گرایش افراد به نماز خواندن و شرکت در نماز جماعت و نیز بین اشتیاق و علاقه اجتماعی دو جنس نسبت به نماز و آشنایی آنان با احکام و فلسفه نماز تفاوت معناداری وجود نداشت. دیگر یافته پژوهش حاضر تفاوت بین دختران و پسران از لحاظ ادراک محدودیت‌های اجتماعی، محیطی و فردی، اقامه نماز بود. دختران محدودیت‌های اجتماعی، محیطی و فردی بیشتری در مورد نماز خواندن گزارش نمودند. این یافته می‌تواند ناشی از احکام و شرایط آماده شدن نماز برای دختران باشد. مثلاً وضو گرفتن برای دختران به دلیل رعایت حجاب دارای شرایط سخت‌تری است. نکته قابل توجه در این خصوص آن است که ادراک این محدودیت‌ها تأثیری بر نگرش و پای‌بندی دختران نسبت به نماز ایجاد نکرده است.

همچنین نتایج پژوهش حاضر بیان‌گر عدم تفاوت دانشجویان مجرد و متأهل از لحاظ نگرش و پای‌بندی نسبت به نماز و ادراک محدودیت‌های اقامه آن، بود این یافته با پژوهش ابراهیم‌زاده (۱۳۸۰) و زکوی و همکاران (۱۳۸۷) هم‌سو است و می‌تواند نشان‌گر عدم تأثیر ازدواج در نگرش و پای‌بندی نسبت به نماز و ادراک محدودیت‌های اقامه آن، باشد.

از یک‌سو دین و مذهب از ارکان فرهنگ هر امتی است که داشتن آن بخشی از هویت فردی است و عامل ایجاد همبستگی و انسجام در افراد جامعه می‌باشد. در واقع در بین ارزش‌ها و باورهایی که در شکل‌دادن به روش زندگی افراد نقش مهمی ایفا می‌کند، تعهدات دینی از مهم‌ترین آن‌هاست که بخشی از خصوصیات شخصیتی را شامل می‌شود (قریشی‌راد، ۱۳۸۵) و از سوی دیگر دین و اعتقادات دینی عمری به درازای عمر انسان و گستره‌ای به پهنای همه فرهنگ‌ها و سرزمین‌ها دارد و رابطه انسان با خدا، رابطه‌ای بسیار قدیمی و فراگیر است. علاوه بر این مطالعه زنان به عنوان نیمی از پیکره جامعه و نقش بسیار مهم آنان در پرورش نسل آینده مورد تأکید بوده است.

گرچه وجود محدودیت‌هایی هم‌چون جنبه ارزشی و اخلاقی موضوع پژوهش حاضر و امکان این‌که افراد در رویارویی با چنین پژوهش‌هایی تا حدودی از خود مقاومت نشان دهند و یا بالا بودن تعداد پرسش‌های پرسش‌نامه و احتمال خستگی آزمودنی‌ها در حین تکمیل آن، تعمیم چنین نتایجی را تا حدی با مشکل روبه‌رو می‌سازد اما نتایج این پژوهش به خاطر تلاش در جهت شناسایی نگرش‌ها، ادراک موانع و محدودیت‌ها نیز میزان پای‌بندی افراد نسبت به نماز می‌تواند مورد توجه پژوهش‌گران و علاقه‌مندان حوزه مطالعات زنان واقع شود.

منابع

- ابراهیم‌زاده، فریمان (۱۳۸۰) «نگرش دانشجویان دختر رشته پرستاری دانشگاه آزاد واحد شیروان در مورد اثرات نماز در رفع مشکلات روانی آن‌ها»، در دبیرخانه دائمی اجلاس سراسری نماز، نماز و دانشگاه (مجموعه مقالات برگزیده یازدهمین اجلاس سراسری نماز (صص ۳۶-۱۱) تهران: ستاد اقامه نماز.
- احمدی، عزت‌الله؛ و شیخ‌علی‌زاده، سیاوش (۱۳۸۵) بررسی رابطه ابعاد عاطفی، شناختی و رفتاری نگرش به نماز با سلامت روان در دانشجویان دانشگاه تربیت معلم آذربایجان، همایش روان‌درمانی و مشاوره با رویکرد دینی، اصفهان: دانشگاه اصفهان صص ۸.
- اسماعیل‌زاده، مرتضی (۱۳۸۰) «بررسی نظر دانشجویان دانشکده علوم پزشکی شهید بهشتی در مورد نماز جماعت و مسجد دانشگاه»، در دبیرخانه دائمی اجلاس سراسری نماز، نماز و دانشگاه (مجموعه مقالات برگزیده یازدهمین اجلاس سراسری نماز (صص ۹۲-۷۷) تهران: ستاد اقامه نماز.
- برجعی، محمود (۱۳۷۹) «رابطه بین ویژگی‌های شخصیتی نوجوانان و نظام ارزشی آن‌ها با تأکید بر ارزش‌های مذهبی و عمل به باورهای دینی»، فصلنامه‌ی نیایش، شماره ۱ و ۲، ۱۳۰-۹۶.
- حسین‌چاری، مسعود و نصیرزاده، راضیه (۱۳۸۳) «نماز، دانشجو، انگیزه‌ها و محدودیت‌ها»، دومین سمینار سراسری بهداشت روانی، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- خشنودمقدم، علی؛ جعفری، محمدتقی (۱۳۸۰) «بررسی و تحلیل جایگاه نماز در میان دانشجویان»، در دبیرخانه دائمی اجلاس سراسری نماز، نماز و دانشگاه (مجموعه مقالات برگزیده یازدهمین اجلاس سراسری نماز (صص ۱۷۰-۱۶۱) تهران: ستاد اقامه نماز.
- دهقانی، اکرم (۱۳۸۵) «بررسی رابطه نگرش دینی و شادکامی دانش‌آموزان دختر و پسر مقطع دبیرستان منطقه بوئین‌دشت و میاندشت»، همایش روان‌درمانی و مشاوره با رویکرد دینی، اصفهان، دانشگاه اصفهان صص ۲۹.
- دیناروند، بهمن (۱۳۸۲) آسیب‌شناسی تربیت دینی نماز، در نهاد رهبری و ستاد اقامه نماز در دانشگاه‌ها، نماز و دانشجو (صص ۶۳-۸۲)، قم: دفتر نشر معارف.

تفاوت‌های جنسیتی و تأهل برنگرش و پای‌بندی نسبت به نماز و ادراک محدودیت‌های اقامه آن ۶۵

زکوی، علی‌اصغر و همکاران (۱۳۸۷) «بررسی نگرش مذهبی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی مازندران در سال تحصیلی ۸۶-۱۳۸۵»، مجله دانشگاه علوم پزشکی مازندران، ۶۶-۹۲-۸۸.

شهرویی، اعظم (۱۳۸۲) نماز، جوان، دانشگاه، در نهاد رهبری و ستاد اقامه نماز در دانشگاه‌ها، نماز و دانشجو (صص ۸۳-۹۱)، قم: دفتر نشر معارف.

شهیدی، سیدجعفر (۱۳۷۶)، نهج‌البلاغه، چاپ دهم، تهران: علمی و فرهنگی.

طالبان، محمدرضا (۱۳۷۸) «دینداری و گرایش جوانان دانش آموز نسبت به نماز»، فصلنامه‌ی نیایش، پیش شماره ۱، صص ۶۵-۴۹. عسکری، علی (۱۳۷۹) «نگرش کارکنان اداری و آموزشی شهرستان سواه نسبت به شرکت در نماز جماعت»، فصلنامه نیایش، ۴، صص ۹۷-۱۰۱.

عسکری، محمد (۱۳۷۹) «بررسی نگرش و راه‌های جذب دانش آموزان دوره راهنمایی و متوسطه استان همدان نسبت به طرح اقامه نماز»، فصلنامه‌ی نیایش، ۱ و ۲، صص ۴۹-۳۳.

قریشی‌راد، فخرالسادات (۱۳۸۵) «طرح سلامت روان در توصیه‌های اسلامی، همایش روان‌درمانی و مشاوره با رویکرد دینی»، اصفهان: دانشگاه اصفهان صص ۴۷.

کجباف، محمداقرا و آخوندمکه‌ای، زهره (۱۳۸۵) «بررسی شیوه‌های تشویق و ترغیب نوجوانان به نماز جماعت در احادیث و سیره معصومین»، همایش روان‌درمانی و مشاوره با رویکرد دینی، اصفهان: دانشگاه اصفهان صص ۴۸. فنی‌اصل، عباس؛ نریمانی، محمد؛ رجبی، سوران (۱۳۸۷) «بررسی رابطه‌ی رفتارهای مذهبی و ایمان با رضامندی زناشویی دانشجویان»، چهارمین سمینار بهداشت روانی دانشجویان، شیراز: دانشگاه شیراز.

کجباف، محمداقرا؛ رئیس‌پور، حفیظ‌الله؛ هونجانی، اسماعیل؛ ابروانی، مرضیه (۱۳۵۸) «رابطه بین نگرش مذهبی و سلامت روانی در بین دانش‌آموزان دبیرستان‌های دخترانه اصفهان»، همایش روان‌درمانی و مشاوره با رویکرد دینی. اصفهان. دانشگاه اصفهان صص ۴۹.

گیلک، عبدالامیر و ظروفی، مجید (۱۳۷۰) تمایل به اقامه نماز، معاونت پژوهشی دفتر مشاوره و تحقیق آموزش و پرورش. مرکز افکار سنجی دانشجویان ایران (۱۳۸۰) «سنجش گرایش به نماز در بین دانشجویان»، فصلنامه‌ی نیایش ۷ و ۸، صص ۲۱۶-۱۹۶.

معین، مصطفی (۱۳۸۰) «عصر دانایی و بازگشت به معنویت»، فصلنامه‌ی نیایش، ۷ و ۸، صص ۳۴-۲۵.

نصیرزاده، راضیه؛ رسول‌زاده طباطبایی، سیدکاظم (۱۳۸۸) «بررسی رابطه باورهای مذهبی و راهبردهای مقابله با تنیدگی در دانشجویان»، مجله افق دانش، صص ۴۶-۳۶.

نصیری، حمید؛ ابراهیمی، امراه؛ نشاط دوست، حمید؛ کلاتری، مهرداد (۱۳۸۵) «بررسی رابطه بین ذکر و دعا بر میزان اضطراب دانشجویان»، همایش روان‌درمانی و مشاوره با رویکرد دینی، اصفهان: دانشگاه اصفهان صص ۷۳.

نقیسی، حمیدرضا؛ دیانت، مهین (۱۳۸۰) «بررسی و تحلیل جایگاه نماز در میان دانشگاهیان»، در دبیرخانه دائمی اجلاس سراسری نماز، نماز و دانشگاه (مجموعه مقالات برگزیده یازدهمین اجلاس سراسری نماز (صص ۴۶-۳۷) تهران: ستاد اقامه نماز.

- Batson, C. D., Schoenrade, P, Ventis, W, L** (1993) Religion and the individual: a social psychological perspective, New York: Oxford university press.
- Bernardi, L and et al** (2001) effect of rosary prayer and yoga mantras on autonomic cardio-vascular rhythms: Comparative study. *BMJ*;323:1446-1449.
- Bjorck JP, Cohen LH** (1997) Coping with threats, losses and challenges. *Journal of traumatic stress*;10:481-497.
- Block, J., H.** (1973). conceptions of sex role: some cross-cultural and longitudinal perspectives. *American psychologist*, 28,512-529.
- Brown L B.** (1944) the human side of prayer: The psychology of praying, Birmingham Al: Religious Education Press.
- Buttrick, G.A.** (1942) Prayer. New York: Abingdon-colesbury. 1942.
- Donahu, M,J., Benson, P.L.** (1995). Religion and well-being of adolescents. *Journal of social issues*, 51,145-160.
- Donelson, E.** (1999). psychology of religion and adolescents in the United States: past to present, *Journal of adolescence*, 22, 187-204.
- Dudley, M.G. & Kosinski, F.A.** (1990). Religiosity and Marital Satisfaction: A Research Note. *Review of Religious Research*, Vol. 32, No. 1 (Sep., 1990), pp. 78-86.
- Folkman, S. and et al** (1986) Dynamics of a stressful encounter: cognitive appraisal, coping, and encounter outcomes. *Journal of personality and social psychology*;50:992-1003.
- Francis, L. J., Wilcox, C.** (1998) Religiosity and femininity: Do women really hold a more positive attitude towards Christianity?. *Journal for the scientific study of religion*, 37-469-477.
- Gilligan, C** (1982). In a different voice : psychological theory and women's development. Cambridge, MA: Harvard university press.
- Koeing HG, Goerge LK, Siegler IC** (1998) the use of religion and other emotion regulating coping strategies among older adults. *The Gerontologist*;28:303-310
- Koenig , Harold G.; George, Linda K.; Hays , Judith C .; Larson, David B . et al.** (1998) The relationship between religious activities and blood pressure in older adults. *International journal of psychiatry in medicine*, Vol 28(2), 189-213.
- Krucoff, M W., Crater, S W, Lee, K L** (2006) From efficacy to safety concerns: A STEP forward or a step back for clinical research and intercessory prayer?: The Study of Therapeutic Effects of Intercessory Prayer (STEP) *American Heart Journal*;151(4):762-764.
- Ladd, K.L., McIntosh, D.N., & Spilka, B.** (1998) Children's God concepts: influence of denomination, age, and gender. *psychology of religion*, 8(1), 49-56.
- Mosher, W.D. & Hendershot, G.E.** (1984) Religious Affiliation and the Fertility of Married Couples . *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 46, No. 3 (Aug., 1984), pp. 671-677.

Ozorak, E.W(1989). Social and cognitive influence on the development of religious beliefs and commitment in adolescence. Journal for the scientific study of religion.28,448-463.

Spilka, B (1972) Some foundation for the associative meaning of word pairs with the specific reference to word sequence: an expolartory study. Presented at the meeting of the Rocky Mounntaion Psychological Association,Albuquerque,NM.

Spilka, B ; Hood, Jr. R. W. ;Hunsberger,B ; Gorsuch, R.(2003) The psychology of Religion. (3Ed).The Guilford press,New york.

Trier K K, Shupe A. Prayer. Religiosity and Healing in the Heartland,USA: A Research note Review of Religious Research, 199132,351-358.

Waite, L.J & Lehrer E.L. (2003). The Benefits from Marriage and Religion in the UnitedStates: A Comparative Analysis. Population and Development Review, Volume 29 Issue 2 Page255-275, June 2003.

Wolf. DB. (2000) Eeects of the hare krsna maha mantra on stress,depression and the three gunas.Dissertation Abstracts International B:Science and Engineering.2000;60:3584.

Archive of SID